

**RECENZII ȘI DISCUȚII /
COMPTES RENDUS ET DISCUSSIONS /
REVIEWS AND DISCUSSIONS**

PHILIPPE WALTER, *Croyances populaires au Moyen Âge*, Paris, Éditions Jean-Paul Gisserot, 2017, 127 p.

În Evul Mediu, să crezi în orice iese din cotidian înseamnă să plasezi o doză de imaginar într-un obiect exterior ție, cu acordul ori cu dezacordul celor care-ți sunt sau nu solidari. Reflexul de a crede, nu într-un zeu, ci în mai mulți, nu în mod continuu, ci mai ales sau numai atunci când destinul se afirmă destabilizator, dublând existența banală a individului neeroic, ține, explică Philippe Walter, de inerțiile politeiste de dinaintea instituirii creștinismului în spațiul european și, cu precădere, în cel occidental. Evul Mediu, perioadă care acoperă aproape o mie de ani de cultură, de gândire, de istorie sentimentală, de gesturi și de gesticulații, este – contrar ideii comune care îl clasează drept epocă întunecată a barbariei de fond, a incoerențelor de formă și a războiului perpetuu – o perioadă de producție emoțională extrem de intensă, ce se întreține din lanțuri de fantasmare continuă, rareori recunoscută astfel. Aceasta pentru că, în trecerea înspre ceea ce strategic s-a numit propagarea ideilor creștine, vechile credințe au fost deseori efasate forțat, înlocuite parțial și trecute într-un derizoriu, pe care cei mai mulți nu l-au acceptat niciodată astfel.

În volumul *Croyances populaires au Moyen Âge*, Philippe Walter, succesor al lui Gilbert Durand și al lui Gaston Bachelard în școala de antropologie a imaginarului de la Universitatea din Grenoble, descrie, pornind de la surse din secolul al VIII-lea și până în secolul al XV-lea, reziduurile acestor formațiuni de gândire a ceea ce numește *le peuple*, adică indicele populației în sens emblematic, statistic. Sursele lui demonstrează cu precădere „stadiul încă sumar al evanghelizării în primele secole ale Evului Mediu“, dar și virulența cu care acest proces este uneori cântărit și transformat în practică opresivă. Episcopul misionar Pirmin, care se naște la Narbonne în partea a doua a secolului al VII-lea, fondează mai multe mănăstiri de-a lungul Rinului, între Munții Vosges și Pădurea Neagră, concentrându-se pe o mișcare de creștinare a țăranilor și concepând un soi de „manual de instrucție pentru oameni simpli“. La începutul secolului al XI-lea, un jurist zelos, specializat în dreptul canonic, Burchard, episcop de Worms, imaginează unul dintre cele mai cunoscute penitențiale ale Evului Mediu, constituit ca un ansamblu de descrieri ale păcatelor, riguros clasate, în funcție de gravitate și cu repere sigure de îndreptare prin pedepse. Figura autorului a decăzut semantic, dar s-a fixat în limbă cu ecurile ei de rigiditate și de stringență: numele lui Burchard, ușor alterat, a dat, în franceza modernă, pe de o parte, substantivul *brocard*, care înseamnă „adagiu juridic“, și, pe de alta, verbul *brocarder*, care s-ar traduce prin „a critica, a condamna, a stigmatiza“. Întregul potențial rechizitorial al imaginii primare s-a păstrat, bine dozat, în derivatele caustice ale modernității. Distanța dă măsură și discursului apăsat inchizitorial al călugărilor dominicani, dintre care Philippe Walter reține figura lui Étienne de Bourbon. Opera acestuia, rezultată dintr-un ansamblu de *exempla*, indică, printre altele, și rezistența credințelor ce bântuie comunitățile pe care acesta le patronează în secolul al XIII-lea. Finalul Evului Mediu, în schimb, este exuberant în practicile de condamnare a celuilalt și de stigmatizare aberantă a celor care purtau fie și cea mai inofensivă marcă a unui potențial pericol social: repertorierea imaginilor vrăjitoarelor și coagularea unei savante cercetări demonologice reprezintă unul dintre cele mai solidare și paradoxal-coerente demersuri epistemice

ale mișcării ecleziale ale secolelor al XIV-lea și al XV-lea. Analizele propuse de Philippe Walter sunt, de cele mai multe ori, ample recuperări etimologice ale unor nume devenite astăzi comune, dar cu istorii martirice de constituire și de ajustare în imaginarul colectiv. În secolul al VIII-lea, se vehiculează încă numele unor zeități romane, printre care revine obsesiv un anume *Geniscus*, derivat de la zeița Diana, și care, printr-o transformare minoră, a determinat folosirea substantivului *gene*, tradus ca „zână”. Supoziția lui Philippe Walter este că așa trebuie să fi intrat în istoria culturală ideea de *geniu*, entitate tutelară a tot ceea ce, bun sau rău, este considerat un reper de autoritate. Posibilitatea aceasta e întreținută și de faptul că *daimon*-ul, imagine a geniului protector al oamenilor în cultura Antichității, este nu numai conținut semantic, ci și esență substanțială pentru a menține o continuitate figurală. Raportul divergent cu practicile antice este unul dintre cele mai acute demersuri întreprinse în cadrul evanghelizării, iar o problemă de fond recurentă este felul în care se poate descrie relația cu morții. În Antichitate, Oreste discuta cu fantoma mamei sale, Clitemnestra, iar actul de justiție prin care celui dintâi i se acorda iertare se împlinea la capătul dialogului dintre cei doi, evaluat de externi. Mentalitatea creștină este mult diferită la acest nivel: granițele dintre lumea viilor și cea a morților se cuvin radical delimitate, pentru a împiedica orice posibilă contaminare. Acesta este și motivul pentru care incertitudinile legate de moartea unui individ trebuie îndepărtate; reglementarea geografică explică, între altele, nevoia de a inventa o noțiune fără ocurențe sau justificări biblice în reprezentarea Purgatoriului, spațiu intermediar, de stază a sufletelor.

Reminiscente păgâne sunt de regăsit, în ciuda persistenței ecleziaste, peste tot: în imaginarul naturii (copacii și lacurile acoperă, potențial, un simbolism benefic sau malefic) sau în felul în care practicile cotidiene se împart în zile ale săptămânii, fiecare purtând alt însemn al unui zeu protector. Există, în această antropologie a superstițiilor și a credințelor populare, trei zile din săptămână încărcate de rău: joia (zi nefastă pentru căsătorii, pentru că este simultan o zi propice pentru organizarea sabatului – „secta de joi” se referă, veridic sau nu, la comunitatea, și ea imaginată sau nu, a vrăjitoarelor), vinerea (cu explicații divergente – Biserica susține că fiecare zi de vineri se cuvine să fie o rememorare a patimilor lui Christos, în vreme ce, conform unei credințe păgâne, vinerea oamenii trebuie să se ferească să mănânce carne, pentru a nu ispiți, prin această marcă alimentară, vrăjitoarele) și sâmbăta. Acest ultim moment din săptămână este critic, pentru că zeițele torcătoare, figuri ce descind din imaginea difuză a Parcelor, coseau și torceau de obicei sâmbăta. A imita gestul lor înseamnă calchierea unui ritual prin care se poate deregla timpul, altfel foarte ritmat.

Una dintre cele mai pregnante forme de magie medievală mimează legile analogiei. Gesturile oamenilor simpli dublează intuiția unei desfășurări lumești cu care nu au propriu-zis contact, dar care, prin rezonanțe, poate să interfereze cu parcursul prin lume al acestora. Credința este că poți influența viitorul printr-o reprezentare prea apăsătoare a unui fapt din prezent: a scoate o spadă în fața unei femei însărcinate riscă să ducă la nașterea unui copil care va fi toată viața fricos. Dacă atingi, în schimb, capul unui copil cu partea lată a spadei, acesta va fi curajos. Energia ideală a obiectului se transferă, așadar, contextual, asupra subiectului ce este pe cale să se constituie. Există, apoi, ideea că, tot prin transfer, poate opera magic și legea unei seducții care nu se activează, altfel, în chip natural: folosirea sângelui menstrual și amestecarea lui în mâncărurile oferite soțului, pentru ca acesta să-și iubească soția, este una dintre cele mai radicale credințe în contaminarea prin componentă organică. Similar, dacă o mamă își va dori ca soțul să-l iubească pe unul dintre copii mai mult decât pe ceilalți, va trebui să taie colțul urechii câinelui acestuia și să-l pregătească. Nu numai dorința și puterea de modelare a destinului prin cuvânt constituie temeuri ale credințelor, dar și dozarea vocilor, intensitatea tonală, amprenta pe care, prin voce, omul o așază asupra lucrurilor. Este, de cele mai multe ori, o amprentă suficient de puternică pentru a modifica substanțial obiectul-sursă.

Memoria acestor credințe explică, uneori, structura poveștilor de astăzi, care au traversat diverse etape, pierzând succesiv fragmente de sens: în secolul al XI-lea, Burchard amintește credința legată de existența unor zile precise din an, când trebuia pregătită o masă, pentru a întâmpina

Parcele. Masa însemna pregătirea unor mâncăruri, a unor băuturi, dar și așezarea a trei cuțite alături de vase. Philippe Walter crede că această reprezentare a ceremonialului de întâmpinare a Parcelor s-a păstrat într-o scenă din *Frumoasa din pădurea adormită*, când, la o masă oferită în cinstea nașterii fiicei regelui, fiecare dintre zâne primește tacâmuri de aur. O zână bătrână este, totuși, omisă, iar supărarea ei angrenează un întreg mecanism vindicativ. Povestea lui Perrault este, așadar, numai o formă narativă evoluată, care și-a pierdut datele de arhivă mitologică. Logica relațiilor dintre oameni și zeitățile păgâne este apropiată de aceea a unui contract și vizează un schimb – de încredere, de putere, de obiecte. Este, explică Philippe Walter, și formula cadrului tipic al sacrificiului. Imaginea pe care autorul o asociază cel mai repede acestei idei este mandragora, plantă cu „reputație magică”, reprezentată ca un corp apropiat de cel al unei păpuși sau de cel al unui copil. Această similitudine justifică, de altfel, și ideea conform căreia femeile care o dețin vor putea rămâne însărcinate mai ușor. Pe cât de apropiată este de universul casnic, pe atât de difuză simbolic este, însă, mandragora: trebuie să fie hrănită și păstrată într-un mediu de respect pentru potențialul pe care îl deține. Acest tip de atașament-admirație ar explica, de pildă, parcursul ei în antropologia imaginarului: Philippe Walter reține, din literatura medievală, cazul unui personaj din *Le Jeu de la Feuillée*, care se numește Manglore, formă redusă a numelui Mandragore.

Ca ecou la studiul lui Jean Delumeau, *Frică și cutremurare*, Philippe Walter concepe un inventar sumar al fricilor care bântuiau sufletele oamenilor medievali. Contextele sociale explică, de fiecare dată, frecvența cu care apar teama de foamete și groaza că mâncarea ar putea fi contaminată din cauza unor proximități nefaste. Există, apoi, frici legate de sexualitate, de boală, de blesteme, de fantome sau de forme avariate ale descendenței. Conform unor credințe, nașterea unui număr prea mare de băieți într-o familie crește și riscul ca dintre ei să apară un vrăjitor, semn al coruperii spontane a mai multor generații. Cu siguranță, însă, una dintre cele mai dense forme de imaginar medieval este legată de proiecțiile femininului și de judecățile care îi sunt asociate pe măsură ce femeia trece de la vârsta la care poate naște copii înspre aceea la care este infertilă, bătrână și, deci, hădă. Femeile animă fantasme legate de soluții nefirești care apar în situații de criză biologică: ele dețin formule de seducere și de resuscitare amoroasă, de intensificare sexuală și de aplomb creativ, atunci când relațiile dintre sexe stagnează. Aceste intervenții justifică în parte și imaginea mult amplificată și deformată a puterii lor. Tot femeile asigură, în multe situații, transferii între energii care ocupă, la un moment dat, corpurile oamenilor. Dacă un copil se îmbolnăvește, de pildă, mama lui îi va lua hainele, le va agăța într-un copac și le va recupera după un timp, presupunând că boala a rămas „spânzurată”. Eficiența practicilor e greu de verificat, însă, antropologic, contează intensitatea credinței și răspândirea gesturilor care întrețin asemenea terapii considerate soluții. Alteori, este nevoie ca natura stărnită să fie potolită prin ofrande: de aceea, spiritelor pădurii trebuie să li se ofere daruri prețioase, așa cum este, de pildă, sarea. În Evul Mediu, este, într-adevăr, un bun prețios și rar – Philippe Walter amintește, între altele, faptul că *sarea* – *sel* în franceză – este, etimologic, forma primă a cuvântului *salarium* (*salaire*) și că reprezintă una dintre cele mai consistente recompense în schimbul unui serviciu acordat.

De la descrierea originilor sabatului până la motivele pentru care contemplarea în oglindă întreține gânduri de vanitate și de impudoare sau pentru care tot soiul de obiecte intervin în practicile cotidiene, dublate de încrederea exaltată sau de suspiciunea funciară a oamenilor, dar și de ideea că există, în mod natural, figuri evocate sau fixate într-o poveste ce întrețin binele sau răul unei comunități, cartea lui Philippe Walter este un exercițiu delectabil de asamblare mozaicală a unor secvențe de irealitate. Aceste secvențe sunt, totodată, argumentele prin care se pot măsura distanțele ficționale care se creează între oameni, pe măsură ce imaginarul colectiv acumulează, concomitent, epoci, emoții și dorințe.

LAURA DUMITRESCU
Facultatea de Litere,
Universitatea din București